

ER
EN

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

2. TÜRKİYE KONGRESİ BİLDİRİLERİ

II. CİLT

ASAM
ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Kütüphane Kart Katalog Bilgisi

080.089 919 92
E653
2007

Türkiye Kongresi Bildirileri (II: 2007: Ankara)

Ermeni Araştırmaları: II. Türkiye Kongresi Bildirileri / Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007

2.c VIII. 684 s.;24 cm.(Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları; 2)

ISBN 978-975-6362-08-2

1.Tarihte Ermeniler-Bildiriler 2.Osmanlı Döneminde Ermeniler-Bildiriler 3.Ermeni İsyanları-Bildiriler 4.Ermeni Mezalimi-Bildiriler

ISBN 978-975-6362-06-8 (Tk. No.)
978-975-6362-08-2 (2.Cilt)

İsteme Adresi
Konrad Adenauer Caddesi No:61
06550 Yıldız – Çankaya / ANKARA
Tel: 0.312. 491 60 70
Faks: 0.312. 491 70 13

E-posta: asam@asam.org.tr - info@eraren.org
Web Sitesi: http//www.asam.org.tr – http//www.eraren.org

Kapak Tasarım
Pınar GÜVEN

Sayfa Düzeni: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, *www.graft.com.tr*
Tel:0.312 468 2795, Fax: 0.312 468 5874, *bilgi@graft.com.tr*

1.Baskı Şubat 2007 – 300 Adet

Baskı
Umut Tanı Sağlık Matbaa Turizm İnşaat San. ve Tic. A.Ş. Saner Basım Sanayii, Ostim Org. San. Böl. Turan Çiğdem Cad. No:15 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0.312 385 91 03 (pbx)

HINÇAK VE TAŞNAK KOMİTECİLERİN İSTANBUL ERMENİ PATRİKHANESİNE NÜFUZU

Davut KILIÇ*

1863 yılında yürürlüğe giren Ermeni Milleti Nizamnamesi, Osmanlı Ermenilerine siyasal ve sosyal yapılanmada yeni bir devir açtığı gibi, o güne kadar verilmiş olan kültürel ve dinî özerklikleri de genişletmiştir. Yapılan hukuki düzenleme ile Osmanlı Ermenileri bir cemaatin ötesinde siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel bütün haklarında ve eylemlerinde, devlet içerisinde yeni bir baskı gurubu haline gelmiştir. Bazı patrikler, bu rahat ortam içerisinde Ermeni toplumunun refahı ve sosyal statüsünü yükseltmek yerine kendilerine çalışma alanı olarak, milli ve siyasi platformu seçmiştir. Osmanlı Ermenilerine verilmiş olan hukuki yetkiler, atide yüksek gelişmeler sağlayacağı yerde, tam tersine çok kötü neticeler doğurmuştur.

1863 Nizamnamesi,[1] bir kısım Ermenilerce bağımsızlık için bir adım olarak kabul edilmiştir.[2] Diğer bir kısım Ermeniler de, Nizamnamenin Ermeni toplumu için felaket

---

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Bilimdalı Öğretim üyesi.

1 1963 Nizamnamesinin metni için bkz. Murat Bebiroğlu, **Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri,** İstanbul 2003; 1963 Nizamnamesinin hukuki açıdan değerlendirilmesi için ayrıca bkz. Ali Şafak, "Der-i Saadet Ermeni Patriğinin Suret-i İntihabına Dair Nizamname Hükümleri ve Hukuki Açıdan Bir Değerlendirme", **Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi Bildirileri II**, Ankara 2003, ss. 189-220.

2 K. Ozanyan'ın "Ermenilerin Tarihi Vazifesi" adlı Ermenice eserinden, naklen E. Uras, nizamnamenin Ermeni cemaatine faydalarını şöyle sıralamıştır: 1-Batı uygarlığı ve eğitimine doğru bir adım oldu. 2-İstanbul'da, diğer illerde, birçok okullar ve kültür kurumları açıldı. 3-Ermeni dili ve kültürünün gelişimine etkisi oldu. 4-Daha çok gazete ve dergiler yayınlandı. 5-Ermenileri seçim usullerine ve mücadelelerine alıştırdı. 6-Kilise mensuplarının hukuku sınırlandı. 7-Ermenilere toplu olarak şikayette bulunmak ve uygulamaya geçmek kuvvetini verdi. 8-Katolik, Protestan, Lusavorçağan (Gregoryen) Ermenilerin bunalımlı günlerde birleşmelerini sağladı. 9-İhtilal ruhu uyandı, milli Ermeni sorunu masa üstüne kondu. Bkz. [Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987, s. 175.] Başka bir Ermeni yazara göre; Daha demokratik bir toplumsal düzen isteği, Ermeni cemaati için önemli sonuçlar doğurmuştur. Anayasa -resmi Osmanlı Türkçesi'ndeki şekliyle Ermeni milletine ilişkin "Tüzükler" (Nizamname)- olmuştur. Bu Nizamname, halkın cemaat işlerine ve kilise yönetimine önemli ölçüde katılımını sağlayan Mahalle Komitelerinin kurulması örneğinde olduğu gibi, o dönemde Avrupa'nın bazı yerlerindeki uygulamalarla karşılaştırıldığında zamanın ötesine geçmektedir. Bkz. [Boğos Levon Zekiyan, **Ermeniler ve Modernite**, İstanbul 2001, s. 102.] Bir başka bakış açısıyla bu Nizamname ile; Osmanlı Ermenileri din işlerinin yanında eğitim, sağlık, evkaf, vergi ve kısmen adalet işlerinin de tamamen kendilerinden oluşan komisyonlarca yürütülmesini temin eden bir teşkilat kanununa sahip olmuşlardır. Yine bu Nizamname ile demokratik, laik bir metnin ortaya çıktığı da söylenebilir. Daha geniş bilgi için bkz. Salim Cöhce, "Osmanlı Ermeni

getirdiğini ifade etmişlerdir[3]. Bize göre de Ermeni Patriklerinden bazıları bu nizamnameyi, cemaatin sosyal statüsünü ve moderniteyi yükseltmek için kullanmaları gerekirken, tam aksine siyasi çekişmelere ve bağımsızlık hareketlerine basamak yapmışlardır. Gregoryen Ermeni toplumunun dinî ve toplumsal işlerini idare etmek için kurulan İstanbul Ermeni Patrikliği, daha geniş hak ve hürriyetlere kavuştuktan sonra Emperyalist devletler tarafından kuruluş amacıyla bağdaşmayan milli ve siyasi bağımsızlık hareketlerinin yönlendirildiği bir makam olarak görülmek istenmiştir.[4]

Osmanlı Ermenileri arasında, modernleşme süreci paralelinde ilki dinî, ikincisi siyasi-ideolojik nitelikli olmak üzere, iki ciddi çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmaların oluşumunda asıl neden, modernite ve gelenek, değişim ve süreklilik arasındaki diyalektik ilişkiden kaynaklanmamıştır. Bunun sebebi kimliğe dair belirli bir anlayıştır. Dinî inanç yada Ermeni toplumu içerisindeki sosyal sınıflar[5] arasındaki siyasi farklılıkların sorgulandığı noktada çatışma çıkmıştır.[6]

Toplumunda Siyasallaşma Çabaları", **Ermeni Araştırmaları**, C: 2, S: 8, (Kış 2003), s. 62.

3 Hüseyin Nazım Paşa'nın, Padişah'a sunulmak üzere hazırlamış olduğu Ermeni Meselesi ile ilgi raporunda kullandığı belgelerin birinde, bu süreci yaşamış sağduyulu bir Ermeni'nin kaleminden özet olarak olaylar şöyle değerlendirilmektedir: Son dönemlerde Patrik ve Cismani Meclis üyeleri kötü bir şekilde cemaate rehberlik etmişlerdir. Ancak Kabahatli şimdiki Patrikhane'nin millet kanunnamesidir. Çünkü bu kanunnameye göre her yirmidört yaşına gelen bir takım cahil gençler, milletin idaresinde oy sahibidirler. Her otuz yaşını dolduran şahıs Meclis-i Umumi azalığına tayin olunma şansına sahiptir. Patrik ondört ruhani ve ondört cismaniden ibaret olan üyelerin kararına riayet edecektir. Bu nizamname gereğince yirmidört yaşına gelen delikanlılar mahalle kilise meclisi üyeliğine tayin olmuşlardır. Bunlar mahalle kilisesi ve mekteplerine idareci olma hakkına sahiptirler. Papazların bunlara asla müdahale hakları yoktur. Bu kanunname gereğince kiliseler vaiz ve başpapaza sahip olabilirler. Ancak patriğin bunları kendi başına seçme hakkı olmayıp, bunların atamaları papazların ve cemaatin kararıyla olacaktır. Yine bu kanunname gereğince Patrik taşraya bir murahhasa tayin edemez. Aidat ve gelirler parçalanmıştır. Hiçbir mesuliyet yoktur. Otuzbeş ve daha ziyade senelerden beri bu hal devam etmektedir. Nizamnamenin hayata geçişinden bu yana yedi Patrik göreve gelmiş, her biri değişik şekillerde saldırıya uğrayarak kovulmuşlar yada zor durumda bırakılarak görevden çekilmişlerdir. İdaresizliğin ve özellikle istenmeyen şeylerin olmasına asıl bu nizamname sebep olmuştur. Yazının tamamı için bkz. [Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi II**, Ankara 1994, s. 410 vd.] Dabağyan'a göre ise; 18 Şubat 1856 tarihindeki "Islahat Fermanı" ve daha sonra arkasından gelen "Nizamname-i Milleti Ermeniyan"ın ilanı ile yek vücut durumda olan Osmanlı cemiyet yapısı bozulmaya yüz tutmuştur. Bkz. Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, İstanbul 2003, s. 428.

4 Davut Kılıç, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi", **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, (nşr. H. Celal Güzel), Ankara 2001, s. 148 vd.

5 Ermeni toplumu yeryüzünde çeşitli yerleşim yerlerine dağılmış olmalarına rağmen din, dil ve yazıdan başka, belirli bir toplumsal yapıyı da beraberinde getirmiştir. Geniş bir tarımsal taban, zanaatkarlar, tüccarlar ve serbest meslek erbabından oluşan hayli gelişmiş bir orta sınıf, aristokrasinin yokluğunda oluşmuş, önder sınıf rolünü oynayan yüksek din adamları vardır. Bkz. Anaide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişiminde Ermeni Topluluğunun Rolü", **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İstanbul 2000, s. 166.

6 B. L. Zekiyan, a.g.e., s. 113.

19. yüzyılın en büyük özelliklerinden birisi dinî mitlerin yerini siyasi söylemlere bırakmış olması ve buna bağlı olarak toplum hayatında meydana gelen değişmelerdir. Osmanlı Ermenileri böyle bir değişimi en geniş şekliyle yaşamış ve o döneme kadar büyük ölçüde din adamlarının inisiyatifinde bulunan fikir ve kültür alanında batıda eğitim görmüş, batılı değerleri benimsemiş aydınlar da söz sahibi olmuştur.[7] Bu durum özellikle kilise etrafında oluşan kimlik bağlamında, Ermeniler arasında dinî ve siyasi çatışmalara neden olmuştur.[8] Çünkü bu hareketin öncüleri, Amiralar[9] ve Osmanlı Devleti içerisinde yüksek makamlara gelmiş deneyim sahibi Ermeniler'le açık bir çatışma içinde olan genç entelektüellerdir.[10]

İstanbul Ermeni Patrikhanesinde dünyevî işlere bakan meclisle, ruhani meclis arasında ilk çıkan anlaşmazlık, Erzurum Ermeni ruhani reisi hakkındaki suçlamalardan

7 S. Cöhce, a.g.m., s. 64

8 Kilise, Ermenilerin ulusal bilinci ve kolektif imgeleminde, her zaman, ulusal kimliğe ilişkin bir referans noktası olarak yer almıştır. Bu nedenle Ermeni toplumunun sekülerleşme sürecinde, Batı'daki gibi travmatik kopuşlar ve kilise'ye karşı düşmanca tavırlar söz konusu olmamıştır. Bkz. B. L. Zekiyan, a.g.e., s. 89.

9 Amiralar, Ermeni Patrikhanesinin ve kiliselerin yönetiminde önemli rol oynamışlardır. Bu çatışmalardan biride komiteciler ile Amiralar arasında çıkan mücadelelerdir. İstanbul Ermenileri arasında mevcudiyetini uzun yıllar sürdüren Amira'nın kelime manası; Emir veya Amir manasına gelen bir unvandır. Bahis konusu olan unvan Türk Ermenilerine münhasır olup, Osmanlı Devletinin üst kademesinde görev yapanlara verilmiştir. Bu meyanda sarraflar, barutçubaşılar, hassa mimarları, darphane eminleri bu unvana sahip olmuşlardır. Yüksek ruhban takımınca 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Amiralar desteklenmiştir. Bkz. [Kevork Pamukciyan, **Zamanlar Mekanlar İnsanlar, (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III)**, İstanbul 2003, s. 123; L. P. Dabağyan, Türkiye Ermenileri, s. 405 vd.] Hoca, amir, sarraf, Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan Farsça, Arapça terimlerdir. Farsça'da efendi, üstad anlamlarında kullanılan hoca, Ermeniler'de, İran ve Osmanlı Devletinde yaşayan ve kısa zamanda içinde en yüksek aristokratik statülere gelen üst sınıftan tüccarlara verilen bir unvandı. Sahip oldukları saygınlık ve otorite açısından altın çağlarını 17. yy. da ve 18. yy. ın ilk çeyreğinde yaşayan bu kişiler. İstanbul'da dönem olarak kendilerinden biraz önce gelen çelebilerin aristokrasisine karşı zorlu bir mücadele vermişlerdir. Çelebi ve hocaların düşüşünün ardından 18. yy. ortalarından sonra Ermeni aristokrasinin en üst tabakası Amiralardan oluşmuştur. Sarraflarda o dönemin bankerleri durumundadır. Bkz. [B. L. Zekiyan, a.g.e., s. 85.] Amiralar, Ermeni toplumunun gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bunlar başta dinî müesseseler olmak üzere, eğitim, kültür ve sağlık kurumları inşa etmişlerdir. Amiralar, her zaman hükümet yetkililerinin güvenini kazanmaya özendiklerinden bağımsızlık yanlısı olan komitecilerin ve ruhban sınıfından bazılarının bu tavırlarından rahatsızlık duyarak, Ermeni komitecilerine karşı çıkmışlardır. Bkz. [Anaıde Ter Mınassıan, **Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912**, İstanbul 1995, s. 38 vd.] Amiralar, "Dinî Hayatta" Ermeni Hıristiyan, "Dünyevi Hayatta" Osmanlı Devletinin sadık bir tebaası olmak düsturunu, dünya görüşlerinin başlıca iki unsuru haline getirmişlerdir. Bkz. [L. P. Dabağyan, Türkiye Ermenileri..., s. 428.] Osmanlı Ermenilerini mezheplere bölme hareketinden sonra gelişen bolcülük akımlarından biride Osmanlı Ermenilerinin idare merkezinde yer alan Amiralar sınıfının Ermeniler üzerindeki etkisini kırabilmektir. Çarlık Rusya meşhur Ermeni Patriği Hrımyan'ı bizzat bu iş için görevlendirmiştir. Bkz. Levon Panos Dabağyan, **Sultan Abdulhamid Han ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 2001, s. 92.

10 B. L. Zekiyan, a.g.e., s. 103.

ötürü ortaya çıkmıştır. Patriklik makamında oturan Taktakyan, görevinden çekilerek, yerine uzun mücadelelerden sonra ünlü Hrımyan Patrik olmuştur.[11] Hrımyan 1869'da Ermeni Patrikliğine seçilişinin hemen akabinde, Ermeni Meclis-i Millisinde faaliyetlere başlamıştır.[12] Hrımyan'ın kışkırtıcı vaazlarının doğuracağı vahim sonuçları sezinleyen Ermeni toplumunun önde gelenleri, 1873'te Hrımyan'ı istifa ettirmişlerdir.[13] 1874 yılında Nerses Varjabetyan, Hrımyan'ın yerine Patrikliğe getirilmiştir. Ancak Hrımyan'ın yandaşları okullarda Ermeni tarihi, Ermenistan coğrafyası ve Ermeni edebiyatı adı altında "Büyük Ermenistan" fikrini yaymaya devam etmişlerdir.[14]

1877 yılında Hrımyan, bütün Episkoposları ve adamlarını Kuzguncuktaki evine çağırarak uzun bir toplantı yapmıştır. Patrik Nerses'in, tuttuğu yolun uygun olmadığı, Ermeni Meselesinde pasif kaldığı ve Osmanlı hükümetinden yana olduğu şüphesiyle patriklik makamından indirilerek, yerine yeni bir ruhla dolu olan İzmirliyan'ın getirilmesi teklif olarak gündeme getirilmiştir. Toplantıda bulunan Nerses, kendisi ile ilgili söylenenlere cevap vermeksizin Hrımyan'ın konuşmalarına hak vermiş, bundan böyle Ermeni toplumunun menfaatleri nerede ise orada olacağını, kendisine bu konuda Episkoposların yardım etmelerini istemiştir.[15] Hrımyan'ın Patrikhane yöneticilerine

---

11 E. Uras, a.g.e., s. 175.

12 Hrımyan, gençlik yıllarında (1840-1850) Ermeni toplumu arasında ilk defa görünen halk hareketlerinin içerisinde bulunmuştur. Ermenilerin Hayrik (babacık) lakabını taktıkları bu zatın Ermeni Siyasi Tarihinde pek büyük rolü vardır. Mıgırdıç Hrımyan, 1820'de Van'da doğmuştur. Kuzey İran, Kafkasya, Eçmiyazin taraflarında dolaştıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. İlk eseri olan Ararat İçin'i yayınlamış ve 1854'de 34 yaşında iken Ahtamar Manastırına Vartabet olmuştur. Bu dönemde şiddetli vaaz ve nutuklarıyla dikkat çekmiştir. Van, Varak Manastırında "Van Kartalı" ismiyle bir dergi çıkarmıştır. Bu dergilerde Ermenilerin tarihinden, gelecekteki görevlerinden söz edip yeni kuşağa daima mücadele ve ihtilal tavsiye etmiştir. 1862'de Muş'ta iken de "Muş Kartalı" adlı dergiyi çıkarmıştır. Hrımyan'ın Muş'tan İstanbul Ermeni Patrikliğine atanması, bağımsızlık yanlısı düşüncelerin kendisiyle birlikte İstanbul'a gelmesine neden olmuştur. Hrımyan, İstanbul Ermeni Patrikliği döneminde (1869-1873), iki şey üzerinde çalışmaya karar vermiştir. 1-Mevcut nizamnameyi tekrar inceleyip, illerin ihtiyaç ve isteklerine göre değiştirmek. 2-İstanbul Ermenilerinin ve meclisin, gözlerini Ermenistan'a çevirmek. Hrımyan Ermeni Milli Meclisindeki konuşmalarında "Ben Ermenistan'ın acı çeken bir temsilcisiyim." diyerek, Ermeni toplumunun kafasında Ermenistan fikrini oluşturmaya çalışmıştır. Ermeni toplumunun önde gelenlerinden bazıları, bu hareketleri tehlikeli görmüşlerdir. Sözlerini Patriğe dinletemeyince, Patrikhane Meclisine devam etmemişlerdir Berlin Kongresinde Ermeni Davasını temas ve bildirileriyle savunmuştur. Hrımyan hakkında daha geniş bilgi için bkz. [E. Uras, a.g.e., s. 176 vd.] Antranik Paşa'nın ifadesine göre; Hrımyan'ın düşünceleri doğrultusunda 1872'de, Van'da "Kurtuluş İçin Birlik" adında gizli bir örgüt de kurulmuştur. Bkz. [Antranik Çelebyan, **Antranik Paşa**, İstanbul 2003, s. 24.]

13 Daha sonra Hrımyan 16.07.1892 tarihinde Eçmiyazin Katogikosluğu seçiminde İzmirliyan'ın almış olduğu 50 oya karşılık 72 oy alarak Katogikosluğa seçilecek ve 1 Eylül 1892 tarihinde Rus Çarı tarafından seçimi tasdik edilecektir. Bkz. Recep Karacakaya, **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)**, İstanbul 2001, s. 10 vd.

14 **Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri Meşrutiyetten Önce ve Sonra**, (nşr. Mehmet Kanar), İstanbul 2001, s. 12.

15 E. Uras, a.g.e., s. 211.

aşıladığı[16] siyasetinde etkisiyle 1879'a gelindiğinde, Ermeni papazlar arasında milliyetçi duygular artık belirgin bir şekilde gelişmiş ve Ermeni din adamlarının bir kısmı, ulusal özerklikten, kendi kimliğini belirtmek hakkından yana açıkça tavır koymaya başlamıştır.[17]

Patrik Nerses, Berlin Kongresinden (13 Temmuz 1878) sonra gelişen olaylara bakarak, Osmanlı Ermenilerinin Rusya tarafından aldatıldığının farkına varmıştır. Nitekim bu konuda Patriğin samimiyetine inanan Sultan II. Abdülhamit, güveninin ve memnuniyetinin bir ifadesi olarak, Ortaköy Boğaziçi sahilinde kendisine bir köşk hediye etmiştir. Patrik Nerses, 1884 yılında Eçmiyazin'e Keork Keresteciyan'ın yerine Katoğikos seçilmiştir. Ancak Petersburg hükümeti, Patriğin Babıali ile olan ilişkilerinden rahatsız olduğu için seçimi onaylamamıştır. Bu olaydan birkaç ay sonra Patrik İstanbul'da ölmüştür.[18] Cenazesi Kumkapı Katedraline defnedilerek, mezar taşına "*Vatanperver Patriğe*" ifadesi yazılmıştır[19].

Nerses'in vefatından sonra Erzurum episkoposu Harutyun I. Vehabetyan 1885'te Patrikliğe atanmıştır. Patrik Türk dostu olarak tanındığı için ne bağımsızlık yanlısı cemiyetlerin[20] ne de Eçmiyazin'deki Katogikosların güvenini kazanamamıştır.[21] Üç sene patriklik makamında kalan Vehabetyan'dan sonra yerine 1888'de Horen Aşıkyan patrikliğe getirilmiştir. Bu zatı da Hrımyan'ın ekibi yine Türk dostluğuyla itham etmiştir.[22]

Aşıkyan, diğer patriklerden daha farklı bir yapıya sahiptir. Rusya'nın emperyalist amaçları doğrultusunda başta Eçmiyazin olmak üzere, Ermeni ruhanilerinin ve komite liderlerinin giriştiği silahlı mücadele yolunu benimsemediği için Patriklik makamını ve kendisine bağlı Ermeni Kiliselerinin bu tür faaliyetlerde kullanılmasına hiçbir zaman göz yummamıştır. Patriğin, fesat çıkaranlara karşı gösterdiği ciddi mukavemetten dolayı cemiyetler ve daha sonra bunların yerini alan Hınçak ve Taşnak komitesi mensupları

16 Berlin Konferansında Ermeni isteklerinin 61'ci maddeye bağlanıp kalması, bağımsızlık yanlısı Ermenilerin ümitlerinin kırmıştır. Bundan sonra Ermenilerin artık şikayet yerine harekete geçmek zamanının geldiğini, bu sebeple siyasi cemiyet ve diğer kuruluşlara daha fazla destek vererek, yer yer isyanlar hazırlamak gerekliliğini eski Patrik Hrımyan açıktan açığa tavsiye etmeye başlamıştır. Bkz. E. Uras, a.g.e., s. 422.

17 Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, (nşr. Bilge Umar), İstanbul 1998, s. 128.

18 Davut Kılıç, "Rusya'nın Eçmiyazin Katoğikosluğuna Nüfuzu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesin Tesiri", **Erdem**, C:12, S:36, (Mayıs 2000), Ankara 2002, s. 981.

19 **Türkler-Ermeniler ve Avrupa**, (nşr. B. Kodaman), Ankara 1994, s.31 vd.

20 1860'lı yıllar Osmanlı Ermenileri içerisinde, milliyetçilik cereyanlarının hızla yayıldığı dönemdir. Ermeniler arasında çeşitli adlarla bağımsızlık yanlısı "cemiyetler" kurulmuştur. Bu kuruluşlar Rus Konsoloslarından büyük yardım görmüşlerdir. 1887 ve 1890'lı yıllara gelindiğinde bu cemiyetlerin yerlerini "komiteler" alacaktır.

21 Ermeni Komitelerinin Emelleri..., s. 14.

22 Ermeni Komitelerinin Emelleri..., s. 15.

başlangıçta İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve ona bağlı kurumlarda pek etkin olamamışlardır. Bu gelişmeler komitecilerin çıkarmış oldukları olaylara Ermenilerin iştirakini engellemiştir. Hatta bu olayların Ermeni toplumuna zarar vereceğine inanan pek çok ermeni, komitecilerin yaptıkları eylemleri de hükümete ihbar etmişlerdir.[23]

Komitecilerin amacı; Müslümanlarla, Hıristiyanları birbirlerine karşı kışkırtarak, çıkan olaylarla ülkeyi iç savaşa sürükleyeceklerini umuyorlardı. Önce Türkiye Ermenistan'ını kurarak, daha sonra Rusya ve İran Ermenistan'ı ile birleşip bağımsız bir Ermenistan tesis etmeyi amaçlamaktaydılar. Yayınladıkları bildirilerde taraftarlarını daha cesur olmaya çağıran komiteciler,[24] ihtilale giden yolda motorize güç olarak zenginlerin ve din adamlarının kendilerine yeteri kadar ilgi göstermediklerini fark ederek, papazlar ve tüccarlar aleyhine propaganda yapmaya başlamışlardır.[25] Komiteciler, amaçları doğrultusunda Osmanlı Ermenilerini yeterince yönlendiremeyince bir kurum olarak İstanbul Ermeni Patrikhanesi üzerinde yoğunlaşma ihtiyacı duymuşlardır. Çünkü komiteciler, Ermeni toplumunun kurtuluşunu, halk üzerinde etkisi olan ruhani önderlerinde desteğini alarak, Osmanlı Devletine karşı topyekün bir halk ayaklanmasıyla gerçekleştireceklerini düşünüyorlardı. Bunun için Patrikhaneye bağlı kilise ve din adamlarını terörün içine çekmeye karar vermişlerdir.

Komiteciler Osmanlı Ermenilerini kendi emelleri doğrultusunda yönlendirmek amacıyla, toplumun önderleri durumundaki din adamları ve tüccarlara saldırmaya başlamışlardır. Zira toplum liderlerini kendi saflarına çektikten sonra halkın geri kalanını yönlendirmek daha kolay olacaktı. Bundan dolayı düşüncelerini benimsemeyen kendi ırktaşları olan tebaa-i sadıkaya karşı eylemlere hiç vakit kaybetmeden başlamışlardır. Patrikhane Kilisesi, Başpapazı Sökyas Efendi'ye ayin esnasında öldürmek maksadıyla ateş edilmiştir. Dersaadet Cinayet Mahkemesince olaya karışan komitecilerin bir kısmı 23 Ekim 1890 tarihinde idama mahkum edilirken bazıları da ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır.[26]

---

23 H. N. Paşa, a.g.e.I, s. 66.

24 Hınçak ve Taşnak komiteleri sosyolojik olarak özdeştirler. Amaçları da birdir. Her ikisi de Osmanlı Ermenilerin kurtarılması noktasında, Ermeni devrimini ve Avrupa diplomasi'sini, Ermeni meselesinin siyasal çözümünü gerçekleştirmek için bir araç olarak görmüşlerdir. Bkz. [A. T. Mınassıan, Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912, s. 22.] Bir başka ifadeyle Hınçak ve Taşnak Komiteleri'nin ortak özellikleri ve amaçları şöyle sıralanabilir: 1-Osmanlı topraklarına girerek, kendileri için tehlikeli saydıkları hükümete bağlı ve hükümete yardım eden her Türk ve Ermeni'yi fark gözetmeden yok etmek. 2-Tedhiş ve katliam yapacak eylem gurupları kurmak. 3-Büyük devletlerin müdahalesini sağlamak ve Müslümanların kovulacakları veya öldürülecekleri, altı Anadolu vilayetinde bağımsız, sosyalist bir Ermeni Cumhuriyeti'ni gerçekleştirmektir. Bkz. Erdal İtler, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)**, İstanbul 1995, s. 28.

25 Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi I**, Ankara 1994, s. XVI-XVII;

26 H. N. Paşa, a.g.e.I, s. 23.

Ermeni komitecilerin Osmanlı topraklarında ihtilal çıkarmak için tertip ettikleri olaylar ve cinayetler yer yer devam etmekle birlikte, Ermeni cemaatinin çoğu ve özellikle tüccarlar, Ermeni Patriği ve meclis azaları, komitecilerin şiddetli bir şekilde aleyhinde bulunmuşlardır. Hatta komite yönetici ve üyelerinin yaptıkları kötü fiil ve eylemlere karşı, İstanbul Ermeni Patrikhanesine bağlı kiliselerde vaazlar verilmekte ve Ermeni cemaatinin bunları tasvip etmediği anlatılmaktadır. İşledikleri cinayetlerle komiteciler, Ermeni cemaati üzerinde günden güne tesirleri azalmakta ve çıkardıkları olaylardan dolayı haklarında kanuni işlem yapıldıkça cesaretleri daha çok kırılmaktadır.[27] Komitecilerin faaliyet alanı iyice daralmıştır. Bu durum Patrik Aşıkyan'ı, komitelerin istemediği kişi durumuna düşürmüştür. Daha fazla Patrikhane ve kurumlarından dışlanmaya tahammül edemeyen komiteciler, Aşıkyan'ı komite çalışmalarını Osmanlı hükümetine haber vermekle suçlamışlardır.[28]

İstanbul Ermeni Patrikhanesinin dinî ve kurumsal etkilerinden faydalanamayan komiteciler, Patrik Horen Aşıkyan'a 26 Mart 1894 tarihinde Kumkapı'da dinî ayin esnasında suikast girişiminde bulunmuşlardır.[29] Kendisine yapılan suikast girişiminden gözü korkan Aşıkyan istifasını vermiş, fakat bu istifa kabul edilmemiştir. İstanbul Ermeni Patriğini makamından indirmeye azmeden komiteciler, bu sefer de Ermeni toplumunun dilek ve isteklerini dinlemez ilan ettikleri patriğin evinin yakılacağı söylentilerini çıkarmışlardır. Canından endişe eden patrik bu kez de sağlık sorunlarını bahane ederek, istifasında ısrar etmiştir. Patrik Aşıkyan'ın istifası o günün şartlarında Bab-ı Ali politikasının olduğu kadar, devlet hizmetindeki Amiraların ve Ermeni aristokrasisinin başarısızlığı olarak değerlendirmek mümkündür.[30] Komiteciler yaptıkları bu eylemler neticesinde, devletine bağlı Ermeni toplumunun önde gelenlerini ve İstanbul Ermeni Patrikhanesinin yönetiminde kendilerine direnecek olanları sindirmiştir. Başka bir ifadeyle Osmanlı hükümeti ve Ermeni toplumunun yöneticileri gelişen olaylar karşısında teröre yenik düştükleri için bu tarihten itibaren her iki tarafta Ermeni Meselesinde sıkıntı yaşayacaktır.

Komiteciler, Patrik Aşıkyan'ın olayından yaklaşık iki ay sonra Patrikhane üzerindeki tesirlerini en yüksek seviyeye çıkarmak için, 22 Mayıs 1894 tarihinde Ermeni Patrik-

---

27 H. N. Paşa, a.g.e.I, s. 64.

28 Mehmet Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976, s. 117 vd; D. Kılıç, "Rusya'nın İstanbul Ermeni Patrikhanesine tesiri...", s. 982.

29 Suikastı yapan Agop Karabetyan suçüstü yakalanmıştır. Azmettiricisinin Eğinli Mazlumyan, arkadaşlarının da İzmirli Dikran Agopyan, Samoel Mamaysan, Şahbazyan Karabet, Osep Agopyan, Strak Parsihyan olduğu anlaşılmıştır. Mazlumyan'ın iki arkadaşı ile kaldığı odasında iki adet komitecilere ait belge bulunmuştur. Bkz. Sadrazam Cevat Paşa'dan Mabeyn Başkitabetine gönderilen 26 Mart 1894 tarih ve 3282 nolu yazı; **B.O.A.**, Yıldız Sadaret Hususi, Dosya No: 292, İç No: 82/1-2-3.

30 Recep Karacakaya, "İstanbul Ermeni Patriği Mateos İzmirliyan ve Siyasi Faaliyetleri", **Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi Bildirileri I**, Ankara 2003, s. 381.

hanesinin, Meclis-i Cismani Reisi olan Simon'u, Artinoğlu Sivaslı Tatyos ve Arooğlu İstepan adlı komite elamanları Galata'da silahla yaralamıştır.[31]

Komitecilerle aynı fikirde olan, bağımsızlık yanlısı Ermenilerin "*demir patrik*" dedikleri İzmirliyan,[32] Patrikhane Milli Meclisi üzerindeki baskı ve zorlamalar neticesinde 144 üyeli Ermeni Meclisinin, seçime katılan 76 üyesinden, 67'sinin oylarını alarak patrik seçilmiştir. Bir başka ifadeyle komiteciler, meclisin büyük çoğunluğunu oluşturan kendilerine oy vermeyecek meclis üyelerinin seçime iştirakini engellemişlerdir. Zira seçime katılan üye sayısı bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca İzmirliyan 144 üyenin içerisinde 67'sinin oyunu ancak alabilmiştir. Bu olay komitecilerin, Patrik Aşıkyan'ı görevden zorla istifa ettirmelerinden sonra, İstanbul Ermeni Patrikhanesi üzerinde ikinci büyük başarısı olmuştur. 12 Şubat 1895 tarihinde beratını alarak, özel bir vapurla Üsküdar'dan Kumkapı'ya giden patriği üçbin civarında Ermeni hususi vasıtalarla takip etmiş, Padişah tarafından ilk kabulünde İzmirliyan daha önceki patriklerin tersine protokol ve nezaket kurallarını aşan sözler söylemiştir. Bundan dolayı şimdiye kadar Padişah'ın huzuruna ilk çıkışta her Patriğe verilmesi eski bir adet olan Mecidiye Nişanı da İzmirliyan'a verilmemiştir.[33] Makamına oturur oturmaz, komitecilerin de başkanlığını üstlenerek, Patrikhane ve kuruluşlarında bunların rahatça üstlenmelerini sağlamıştır. Mateos İzmirliyan'ın komitecilerle birlikte hareket ettiği, Osmanlı hükümeti tarafından bilinmesine rağmen hayret verici bir şekilde patrikliğe seçilmesine müsaade edilmiştir.[34]

Yeni Patrik, ilk iş olarak devletine bağlı görev yapan patrikhanedeki Ermeni me-

---

31 Sadrazam Cevat Paşa'dan Mabeyn Başkitabetine 22 Mayıs 1894 tarihinde gönderilen yazı; **B.O.A.**, Yıldız Sadaret Hususi, 17-Za-1311-4066, İç No: 2, Dosya No: 297/78.

32 İzmirliyan (D. 12 Şubat 1845 İstanbul, Ö. 11 Aralık 1910 Eçmiyazin) Türkiye Ermenileri 75. Patriği, Dünya Ermenileri 126. Katoğikosu (Başpatriği) dur. 20 Ocak 1909 tarihinde Eçmiyazin Katogikosluğu makamına seçilmiştir. Büyükbabasının İzmirli olmasından dolayı İzmirliyan soyadını almıştır. Yaptığı önemli görevleri şöyle sıralamak mümkündür: Patrik Mıgırdıç Hrımyan'ın patriklik yaptığı dönemlerde sekreterliğin yanı sıra, Bezciyan Okulu'nda din dersleri öğretmenliği görevini de üstlenmiştir. 17 Mart 1872'de Patriklik Ruhani Meclis üyeliğine seçilmiştir. 29 Aralık 1872'de Kilikya Katoğikosluğu problemlerini incelemek için kurulan komisyon üyeliğine getirilmiştir. 29 Ocak 1873 tarihinde ise üstrahiplik payesi verilmiştir. Aynı yıl Üsküdar Surp Garabed Kilisesi vaizliği ve aynı semtin Cemaran Okulu din dersi öğretmenliğine getirilmiştir. 17 Mayıs 1876'da Eçmiyazin Katedralinde piskopos olarak takdis edilmiştir. 1879'da Patrikhane danışmanı tayin edildiyse de aynı yılı içerisinde istifa etmiştir. 1883'te Başpatriklik Komisyon üyesi seçilerek bu konuda kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. 3 Ocak 1886'da Mısır Ermenileri ruhani önderi seçilmiştir. 1891'de sağlık nedenlerinden dolayı görevinden istifa ederek İstanbul'a dönmüş, Surp Garabed Kilisesi vaizliği göreviyle birlikte Getronagan Lisesi din dersi öğretmenliği yapmıştır. 1892'de Başpatriklik seçiminde ikinci aday seçilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kevork Pamukciyan, **Biyografileriyle Ermeniler (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar IV)**, İstanbul 2003, s. 254 vd.

33 R. Karacakaya, a.g.m., s. 382 vd.

34 Ermeni Komitelerinin Emelleri..., s. 19.

murları birer bahane ile görevlerinden uzaklaştırmıştır. O güne kadar patrikhane bünyesinde bulunmayan "başka milletlerle haberleşmek (yazışmak)" adı ile yeni kadrolar tahsis ederek, komitecilerden Diran Kilikyan ve Telyan adlı şahısları atamıştır. Galata Ermeni Mektebi müdürü Musedciyan Artin'i de elçiliklerle sözlü haberleşme memuru olarak tayin etmiştir. Kendisinden önce Patrikhanenin Cismani Meclisi azalığına çoğunlukla tanınmış, kendilerine kıymet verilen devlette veya hükümette görev alan kişiler atanırken, bu kez Cismani Meclis seçiminde İzmirliyan bunun tam tersini yaparak, yeni oluşan Cismani Meclis azalığına kendi fikrine uygun güvendiği şahısları getirmiştir. Arkadaşları arasından en güvendiği Kirkor Alatcıyan piskoposu, Meclis-i Ruhaniye'ye almıştır. Komiteciler vasıtasıyla bağımsızlık fikirlerinin çabucak Ermeniler arasında yayılabilmesi için önceden her biri, bir vilayetin asayişini bozmuş, daha sonra devletçe af olunmuş, bir takım fesat çıkarmada tescilli olan papazları tekrar patrikhane bünyesinde görevlendirmiştir. Bununla da yetinmeyen patrik, komitecilerin Adana ve Halep vilayetlerinde Ermeni halkı ayaklandırabilmesi için ayrı bir idareyi ruhaniye ye sahip olan, münferit Sis Katogikosluğu'nun boş olan kadrosuna bir takım entrikalarla daha önce Meclisi Ruhaniye'ye aldığı yakın arkadaşı Kirkor Alatcıyan'ı seçtirerek bölge ahalisinin de zihnini bulandırmıştır.[35]

Patrik İzmirliyan döneminde İstanbul Ermeni Patrikhanesine bağlı taşradaki kiliselerde komitecilerin yönlendirdiği olaylardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür.

Diyarbakır'ın Palu kazası, Habab köyü Ermenileri yaptıkları gizli toplantı sonunda, Rus ve İngiliz sefaretleriyle işbirliği kararı almışlardır. Ayrıca bölgede dolaşan bazı yabancılar ve kilise yöneticileri her hafta kilisede toplanan ahaliyi, Patrikhanenin telkinleriyle direktif vererek kışkırtmışlardır.[36]

Muş'ta bir Ermeni rahibin ihbarı üzerine güvenlik güçlerince Ermeni mektebi civarında yapılan aramada ihtilalcilere ait bazı belgelerin bulunduğu, ihbarı yapan rahibin üç Ermeni tarafından yaralandığı, komiteciler tarafından Reuter vasıtasıyla İstanbul'dan gelen bir haber şeklinde Londra'da yayınlattırılmıştır.[37] Bu haber üzerine yapılan araştırma sonucunda 10 Ocak 1895 tarihli Sadaretten Dahiliye Nezaretine gönderilen 755/3202 nolu evrakta; Muş Vilayetinde Hükümete ihbarda bulunan papaz Parsih Efendiyi, Kürt giysileri içindeki[38] üç Ermeni komitecinin yaraladığı, bunların kendi din adamlarına karşı

35 H. N. Paşa, a.g.e.I, s. 64 vd; Ermeni Komitelerinin Emelleri..., s. 19; Ayrıca Patrik İzmirliyan'ın Rus yanlısı faaliyetleri için bkz. E. Uras, a.g.e., s. 204 vd.

36 Sadrazam Cevat Paşa'dan Dahiliye Nazırı, Adliye ve Mezahip Nazırları Rıfat Paşalara gönderilen 13 Kasım 1894 tarihli yazı **B.O.A.**, Yıldız Esas Evrakı, Dosya No: 49/2-3-2, Evrak No: 76/10.

37 5 Ocak 1895 tarihinde Londra Büyük Elçisi Rüstem Paşa'dan Hariciye Nazırı Sait Paşa'ya gönderilen yazı, **B.O.A.**, HNA, Endikatör TS, Karton No: 87, Evrak No: 19.

38 Kafkas Ermenilerinden kurulu çeteler, özellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu bölgesinde harekete geçerek, eski Rus harp hilesi olan değişik bir planı uygulamaya koymuşlardır. Hınçak

cinayet işleyecek kadar ileri gittikleri hususunun basın yoluyla duyurulması istenmiştir.[39]

17 Ocak 1895 tarihli Edirne Vilayetinden Mabeyn Başkitabetine gönderilen evrakta; Edirne Ermeni Murahhası ile ileri gelen Ermenilerin Sultan'a karşı olan sadakat ve bağlılıklarını ifade ettikleri, bazı düşüncesiz Ermenilerin vukua getirdikleri hal ve hareketlerden endişe duyduklarını bildirmişlerdir.[40] 26 Mayıs 1895 tarihli Edirne Valisi Abdurahman Bey'den Mabeyn Başkitabetine gönderilen başka bir yazıda ise; İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı Doğu Rumeli ve Bulgaristan'daki Ermenilerin emellerine ters düşen devlete sadık Edirne Murahhasının yeniden seçilemeyeceği anlaşıldığından görevinden istifa ederek, İstanbul'a hareket ettiği, kendisine maaş bağlanması yönünde talepte bulunulmuştur.[41] Bir önceki belgede Edirne'de Sultana bağlılıklarını ifade eden ahaliye yaklaşık dört ay gibi kısa bir sürede komiteciler kendi adaylarını seçtirecek kadar başarı sağlamaları olayların ne kadar hızlı geliştiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bitlis yöresinde çıkan olaylar neticesinde, Muşlu papaz Parsih, Ermeni komiteciler aleyhinde tahkik heyetine ifade vermiş, Bitlisli Bezdian Morat tarafından tehdit edilmesinden dolayı koruma altına alınmıştır. Yine Morat'ın Ermenileri devlete vergi verme-

---

Komitecilerinden bir gurup, Müslüman kıyafetine bürünerek, Ermeni köylüleri baskınla katletmiş, diğer bir gurup Hınçak çetesi ise, Türk Ermenisi kıyafetini giyerek, Müslüman köylüleri katletmişlerdir. Böylece her iki din salikleri arasında kan davası zuhur ettirilmiştir. Bkz. [L. P. Dabağyan, Sultan Abdulhamid Han..., s. 87.] Komiteciler, bölge ahalisi arasında husumet başlatmak için akla ve hayale gelmeyecek her türlü entrikalara baş vurmuşlardır. Arapkir'de Müslüman ahali ile Hıristiyanlar arasındaki iyi ilişkileri bozmak için bir köpeğin vücudunu Ermeni Kilisesine, başını da Protestan Kilisesi avlularına birer haça çivileyerek atılması olayının, Ermeni Komiteciler tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Bkz. [Londra Büyük Elçisi Rüstem Paşa'dan Hariciye Nazırı Sait Paşa'ya gönderilen 4 Mayıs 1895 tarihli ve 351 / 286 nolu yazı, **B.O.A.**, HNA, Endikatör: TS, Karton No: 87, Evrak No: 289.] Sultan II. Abdulhamid bu dönemi hatıratında şöyle ifade etmiştir: Papazlar, Öğretmenler, Ajanlarla sürdürülen bu tahrikler, önceleri pek itibar görmedi. Bir çok Ermeni bu kışkırtmaları hoş karşılamadı. Bunun üzerine kurulan çeteler, önce bu namuslu Ermeni vatandaşlarımı yola getirmek için bunları kesip öldürmeye başladılar. Bu namuslu Ermeniler, bir taraftan hükümetten, bir taraftan çetelerden çekiyorlardı. Sonra bunlarda çeteleri desteklemeye, beslemeye, saklamaya başladılar. Birinci safhası böyle biten oyunun ikinci safhasına geçildi. Türk kılığına giren Ermeniler, kendilerine yardım etmek istemeyen kendi vatandaşlarını öldürüp sonra da görmüyormusunuz sizi Türkler kesiyor. Siz hala bizimle beraber olmuyorsunuz diyorlardı. Bkz. [**Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, (nşr. İsmet Bozdağ), İstanbul 1995, s. 57 vd.] Ermeni komiteciler hem olayları çıkartıyor hem de Batılı büyük devletlere müdahale etmek için müracaat'ta bulunuyorlardı. Bu durum ayın zamanda Batı'da "vahşi Türk" imajının sürdürülmesine neden oluyordu. Müslümanlığa ve Müslüman olduğu için de Türklere karşı işlenen din faktörü, Osmanlı Devletinde sözde "Ermeni Meselesi"nin çıkmasında en büyük rolü oynamıştır. 19. yüzyıl ortalarından itibaren Şark Meselesinin bir yönüyle de Hıristiyanlık Meselesi olduğu ortaya çıkmıştır. Bkz. E. İtler, Türkiye'de Sosyalist Ermeniler..., s. 16.

39 **B.O.A.**, BEO, Mühhimme Kalemi, Murahhasa ve Papazlar, Dosya No: 36, Evrak No: 4192/4316, 755-194; ayrıca bkz. 16 Ocak 1895 tarihinde Bükreş Sefaretinden Hariciye Nazırı Sait Paşa'ya gönderilen 47 / 22 nolu evrak, **B.O.A.**, HNA, Endikatör: TS., Karton No: 87, Evrak No: 22.

40 **B.O.A.**, Yıldız Sadaret Mütenevvia, Dosya No: 113, Sıra No: 37, Evrak No: 1039 / 6824.

41 **B.O.A.**, Yıldız Sadaret Mütenevvia, Dosyan No: 121 / 1149-11147, Sıra No: 12.

meye teşvik etmesi üzerine hakkında cezai işlemler başlatılmıştır.[42]

Artık 18 Eylül 1895 Bab-ı Ali gösterisine gelindiğinde komitecilerin gerek Patrikhane bünyesinde, gerekse Patrikhaneye bağlı diğer kurumlarda Ermeni toplumunu yönlendirecek kadar yerleştiği, bu olayda tamamen gün yüzüne çıkmıştır. Patrik, Avrupalı bir gazeteciye "Biz umutsuz milletlerdeniz. Bütün araçlara müracaat ederek savaşıyoruz. Bu arada bazen suçsuz kimseler de zarar görüyorlarsa da bunun önemi yok"[43] diyerek, bütün çıplaklığıyla düşüncesini ve yapılan eylemleri açık bir biçimde ortaya koymuştur. İzmirliyan, ilerdeki olaylarda da görüleceği üzere, çıkarmış oldukları hadiseleri, Müslümanlar tarafından mazlum Hıristiyan Ermenilerin katledildiği şeklinde Hıristiyan dünyasına propaganda etmeyi de ihmal etmemiştir.[44]

Başbakanlığa gönderilen 29 Eylül 1895 tarihli ve 794 numaralı polis raporunda; başta İstanbul olmak üzere taşrada meydana gelen Ermenilerin başlattığı olaylardan ahalinin rahatsız olduğu İstanbul Ermeni Patriği İzmirliyan'a bildirilerek, bundan böyle Ermeni ahalinin bu tür davranışlarında kendisinin sorumlu olacağı hatırlatılmıştır. İzmirliyan cevap olarak, Patriklik makamı siyasi işlere karışmayıp, ancak böyle şeylerde ricacı olabileceğini, diğer günlerde ise bu gibi olayların çıkışında sorumluluk kabul etmeyeceğini bildirmiştir.[45]

Patrik İzmirliyan, amacına ulaşmak için Anadolu'da görev yapan devlet yanlısı murahhasalar ve papazları birer bahane ile görevlerinden uzaklaştırmıştır. Bunların yerine İstanbul'da vaizlik yapan bağımsızlık yanlısı kendi adamlarını Osmanlı hükümetinin uyarılarına rağmen atamaya devam etmiştir[46]. Osmanlı Devletine karşı tutumu bilinen ve Patrikhanece Muş murahhasalığı görevine atanan Rahip Vartan, devletine sadık olan papazları İstanbul Ermeni Patrikhanesine bildirerek, zorla İstanbul'a aldırtmıştır.[47] Ko-

---

42 18 Mayıs 1895 tarihli Bitlis Vali vekili Ömer Bey'den Sadrazam Cevat Paşaya çekilen şifreli telgraf, B.O.A., Yıldız Sadaret Hususi, Dosya No: 329 Evrak No: 4725, İç No: 2, Sıra No: 22.

43 Patrik ve ekibi bu konuda o kadar ileri gittiler ki, çocukları da teröre alet etmekten çekinmemişlerdir. Galata Kilisesi avlusunda bulunan Ermeni mektebinde, Hınçak komitesine girmiş on, oniki yaşlarında beş-altı çocuk eylem yaparken tutuklanmış, yapılan soruşturma sonunda Patriğin "elçiliklerle sözlü haberleşme" sağlayan okul müdürü Artin Musedciyan efendiye çocuklar gönderilerek, bu konuda tedbir alınması istenmiştir. 29 Eylül 1895 tarih ve 203 numaralı Başbakanlığa gönderilen tezkire için;Bkz. H.N. Paşa, a.g.e.I, s. 72.

44 E. Uras, a.g.e., s.-478; 18 Eylül 1895 tarihinde meydana gelen meşhur Bab-ı Ali nümayişi ki, İstanbul'daki Ermeni ayaklanmasının başlıcası denebilir. Zira Pay-ı Taht'a zuhur eden bu vaka, Türkiye Ermenilerinin top yekûn bu uğursuz maceraya sürüklenmek istendiğinin başlıca işareti olmuştur. Bkz. L. P. Dabağyan, Sultan Abdülhamid..., s. 85.

45 H.N. Paşa, a.g.e.I, s. 73.

46 Sadrazam Cevat Paşadan Zaptiye Nazırı Nazım Paşaya (30 Nisan 1895), BOA, BEO, Mühimme Kalemi, A-Papazlar, Karton no:36, Evrak no: 5242 / 83.

47 Sadrazam Sait Paşadan Adliye ve Mezahip Nazırı Rıza Paşaya ve Hariciye Nazırı Turhan Paşaya (27

mitecilerle birlikte hareket eden bağımsızlık yanlısı din adamı ve diğer görevliler, Patrikhanece kendilerine verilen programa uygun olarak doğu illerinde faaliyetlerini aralıksız sürdürmüşlerdir[48]. Osmanlı Devletinin tavrına rağmen bağımsızlık hareketlerinde ısrarcı davranan İstanbul Ermeni Patriği, Beyoğlu Kilisesinde yapılan toplantıda; Muş murahhasasına haber göndererek, Sason olayının yıl dönümü dolayısıyla yapılacak âyin esnasında ateşli bir nutukla halkı heyecana getirerek yardım toplanmasını istemiştir.[49] İstanbul'da meydana gelen olaylardan sonra iyice hırçınlaşan patrik, din adamından çok bir komiteci gibi hareket ederek, adeta Hınçak Komitesi'nin tüzüğünde yazılı olanları dünya kamuoyuna aksettirerek, can, mal, ırz ve din gibi en hassas konular üzerinde duygu sömürüsü yaparak, uluslararası kamuoyunu yanlarına çekmeye çalışmıştır.[50]

İzmirliyan'ın bu tavrından rahatsız olan devletine gönülden bağlı din adamları ve sağduyulu Ermeniler, bulundukları bölgelerden Padişah'a bağlılık telgrafları çekmeye başlamışlardır. 26 Kasım 1895 tarihli Sadrazam H. Rıfat Paşadan Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşaya gönderilen 1299 nolu evrakta; Bitlis ve Besni Ermenilerinin, Padişah tarafından korunmaları ve himaye edilmeleriyle onun af ve merhametine nail olmalarından dolayı teşekkürlerini bildirdikleri, bu evrakta imzaları olan din adamlarına patrikhane ve komiteciler tarafından kötü muamelede bulunulmasını önlemek için imzalarının açıklanmadığı bildirilmektedir.[51]

Başka bir belgede; Niksar Ermeni Kilisesi reisi, Karahisarısahip, Urfa, Aziziye, Div-

---

Haziran 1895), **BOA**, BEO, Mühimme Kalemi, A- Murahhasa ve Papazlar, Karton no: 36, Evrak no: 5782 / 333.

48 Ermeni Komitelerinin İhtilal..., s. 14.

49 Sadrazam Sait Paşa Adliye ve Mezahip Nazırı Hüseyin Rıza Paşaya (25 Ağustos 1895), **BOA**, Mühimme Kalemi, A-Papazlar, Karton no: 36, Evrak no: 6146 / 521; Komiteciler Ermeni ahaliye baskı ve zulüm yapmakta o kadar ileri gittiler ki, İstanbul Ermeni Patrikhanesinin üzerindeki baskılarının yanı sıra kendileriyle birlikte hareket etmeyen Merzifon Protestan Ermeni Cemaati reisi Karabet'i de kiliseye giderken öldürmüşlerdir. Geniş bilgi için bkz. [**B.O.A.**, 01 Temmuz 1895 tarihinde Sivas Valisi Halil Beyden Mabeyn Başkitabetine gönderilen evrak; Yıldız Sadaret Mütenevvia, Dosya No: 123, Evrak No: 22 / 233, Sıra No: 41] Efrad-ı sadıkadan olan Ermeniler fesat çıkaran komitecileri hükümete ihbar etmekte iken, bir müddetten beri işin rengi tamamen değişmiştir. Londra gazetelerinin çeşitli uydurma haberlerinden dolayı, Ermeni ahalinin büyük bir çoğunluğu, başta İngiltere olmak üzere üç büyük devletin talep ve ısrarı üzerine vilayeti sittede Ermenistan namına bir hükümet teşkil edeceği ermeni mekteplerindeki çocuklara varıncaya kadar anlatılarak, Ermeni ahali galeyana getirilmiştir. Yakın zamanda İngiltere'nin Osmanlı Devletine talep ve ısrarıyla fesat çıkaran papazların ve bütün Ermeni mahpusların affi ve Ermeni komiteciler hakkındaki idam cezasının icra olunmayacağı, Hınçak komitesi mensuplarının cüzi bir cezayla tahliye edilebileceği söylentisi Ermenilerin cüretlerini büsbütün arttırmıştır. Geçen bir ay zarfında polis komiserlerinden Markar ve Dikran, özel memurlardan Tütüncüyan efendi Ermeni komitelerince suikasta uğratılmıştır. Bu cinayetlerden sonra Ermeni memurlar korktuklarından dolayı devlet hizmetlerini terk etmeye başlamışlardır. Bkz. H.N. Paşa, a.g.e., I, s. 65.

50 Bkz. R. Karacakaya, a.g.m., s. 386.

51 **B.O.A.**, Yıldız Saderet Hususi, Dosya No: 340, Evrak No: 1299, Sıra No: 92.

riği ve Cebelibereket papazları ve ileri gelenleri komitecilerin çıkardığı kargaşadan hükümetin ve mahalli idarelerin almış olduğu tedbirlerle huzur ve güvenlik içinde olduklarını, Sultan'a bağlılık ve şükranlarını ifade etmişlerdir.[52]

Devlete bağlılık yolunda olan rahiplerin birer birer öldürüldüğü, katillerin yakalanmasında geç kalındığı veya yakalanan katillerin cezalandırılmasının uzun sürmesi dolayısıyla seraskerlik bu konudaki rahatsızlığını hükümete bildirerek, gereğinin yapılmasını istemiştir.[53] Geç de olsa hükümet olaylara karşı tedbirleri artırdığı gibi daha erken sonuç almak için bürokraside yapılan işlemlerin hızlandırılması yönünde bir takım kararlar almıştır.

Van ve Erzurum'da Rus Başkonsolosu olarak bulunmuş olan General Mayewski, o dönemi şöyle izah eder: Ermeni ruhani reislerin din hususunda çabaları hemen hemen hiç yok gibidir. Buna karşı ulusal fikirlerin gelişmesi hususunda pek çok hizmetleri geçmektedir. Yüzlerce yıldan beri bu gibi esrarengiz fikirler manastırların sessiz duvarları arasında gelişmiştir. Ermeni Kiliselerinde ruhani ayin yerine, Hıristiyan-Müslüman din düşmanlığı geçmiştir. Okullar ve kilise okulları bu hususta ruhani reislere pek çok yardım etmiştir. Zaman geçtikçe dinî taassubun yerini milli duygular almıştır. Din adamlarının mezhep itikatları çok zayıftır. Onun için Ermeni komiteciler, bunları pek çabuk kendi dairelerine almışlardır.[54] Mayewski bu ifadesiyle, 1895-1896 yıllarında İzmirliyan'ın Patrikhaneyi ve ona bağlı kuruluşlara nasıl komitecileri yerleştiğini çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır.

Yine Hüseyin Nazım Paşa hatıratında O dönemi şöyle anlatmaktadır: Hınçak ve Taşnak komitecilerinin, bütün Ermenileri temsil etmediği malumdur. Ancak komiteciler, Patrik İzmirliyan gibi bazı önde gelen ruhanileri elde ederek, bu sayede umum kiliseleri, cinayet yuvası haline getirmişlerdir. Fakat bu halden, işiyle gücüyle meşgul olan, ticaret ve sanatı sayesinde iyi mevki kazanıp ancak ailesinin saadet ve selametini düşünen birçok Ermeni bu durumdan rahatsız olmuştur.[55]

21 Mart 1896 tarihli Hınçak Gazetesinde ise özet olarak, İzmirliyan şu ifadelerle göklere çıkarılmaktadır: "Daily Chronicle" isimli İngiliz gazetesinin açıkladığı gibi Sultan, Patrik İzmirliyan'ı görevden almaya çalışıyor.[56] Acaba başka bir patrik göreve

52 Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'dan Dış Temsilciliklere gönderilen 28 Aralık 1895 tarih ve 17005/272 nolu yazı, **B.O.A.**, HR. SYS. III, Karton No: 317, Dosya No: 82, Evrak No: 17009/272.

53 Sadrazam Halil Rıfat Paşa'dan Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'ya gönderilen 28 Aralık 1895 tarihli yazı **B.O.A**, BEO, MHM, A. Mtf. Karton No: 82, Evrak No: 7859, İç No: 7.

54 General Mayewski, **Van, Bitlis Vilayetleri-Askeri İstatistiği**, (nşr. Sadık Bey), İstanbul 1330, s. 123; Ayrıca bkz. Ermeni Komitelerinin İhtilal..., s. 117.

55 Hüseyin Nazım Paşa, **Hatıralarım**, İstanbul 2003, s. 283.

56 Osmanlı Devleti, İzmirliyan'ın yasa dışı faaliyetlerini aralıksız takip ediyor, onun hareket alanını daralt-

gelirse ne menfaat hasıl olur. İhtilal cemiyetlerinin teşkiline İzmirliyan sebep değildir. Patriklerin bu işte müdahaleleri yoktur. İzmirliyan reisi ruhani olup, kan dökülmesini arzu etmemektedir. Paraya ve nişanlara düşkün değildir. İhtilalcileri tahrik ve teşvik etmez. Fakat Sultan'ın ayaklarını öpen değildir. Bunun için Ermeni cemaati İzmirliyan'ı hürmetle kabul ediyor. İzmirliyan ihtilalci değildir. Yalnız kendi vazifesini ifa eder.[57] Hınçak gazetesinin bu beyanatından komitecilerle İzmirliyan'ın ne kadar içli dışlı olduğunu çıkarmak mümkündür.

Göreve geldiği günden beri ihtilalci komitelerle düşünce birliği yapan İzmirliyan'ın talimatıyla 1896 yılına gelindiğinde Osmanlı Bankası baskını meydana gelmiştir.[58] Osmanlı Bankası olayında Galata, Samatya, Patrikhane Kiliselerine sığınan komiteciler Osmanlı hükümetinin lütuf ve affını isterken, İzmirliyan Patriklik koltuğunda müsterih ve kayıtsızca oturmaktaydı.[59] Düşüncelerinde direnen ve fesat çıkarma girişimlerinden elini çekmeyen Patrik İzmirliyan nihayet 1896 Eylül'ünde Osmanlı Devletince azledilerek

---

maya çalışıyordu. Polis komiserlerinden Markar Efendiyi öldürmek kastıyla yaralayan, Samik'in kaçarken Patrikhane Kilisesine sığınması üzerine, Patrikhaneden bu konuda bilgi istenmiştir. İzmirliyan bu kondu yaptığı yazışmalarda, Samik'in gizlenmesi olayının, hademenin şaşırmış olmasından ileri geldiğini, Patrikhane Kilisesinin papazlarının değiştirilmesinin mağduriyetlerine yol açacağını, kiliselerde bir daha böyle olayların gündeme gelmemesi için gerekli uyarıların yapıldığı bildirmiştir. Bu sözlere inanmayan hükümet yetkilileri bundan sonra bu gibi hoşa gitmeyen hareketlerde bulanan papazlar ve kilise hademelerinin cezalandıracaklarını bildirmiştir. [Bkz. R. Karacakaya, a.g.m., s. 388.] Bütün silah ve cephaneler, komitelerin seçtikleri kutsal yer olarak bilinen Ermeni Kiliseleri, manastırları ve mezarlıklarında saklanmıştır. Hükümet kuvvetleri bu yerlerde arama yapmaya kalkıştıklarında, Patrik tarafından kutsal yerlerin kutsallığını ihlal etmekle suçlanmıştır. [Bkz. E. İtler, Sosyalist Ermeniler..., s. 49.] Ermeni toplumu üzerinde bu neşriyat ve tahrikler devam ettikçe, tutuklamaların bir fayda vermeyeceği gibi Ermeni toplumundaki bağımsızlık fikrinin mektep talebelerine varıncaya kadar yaymış olması, komitecilerin Patrikhane kadrolarında yer alması ve Ermeni Patrikliğine bağlı okullarda görevli öğretmenler, kilise vaizleri, Hıristiyan sefirler yanında görev yapan memur ve hademeler, haklarında tahkikat yapılamadığından meseleyi daha vahim hale getirmiştir. Ermeni patriği yayılan fesatla iktifa etmeyip, Osmanlı hükümetinin bütün icraatları aleyhine İngiltere sefaretine ve Londra gazetelerine raporlar göndermiştir. Bkz. [H. N. Paşa, a.g.e. I, s. 66.] Başka bir belgede de; Maraş, meclis idaresi azası Çorbacıyan Agop'un evinde bulunup, İçişleri Bakanlığına gönderilen mektupta; Londra gazetelerinde çıkan yazılarda İzmirliyan'ın Ermenilerin bağımsızlığını kazanmak için yapmış olduğu çıkışlarıyla Ermeni cemaatinin büyük bir kısmının teveccühünü kazandığını yazmaktadır. Bkz. H.N. Paşa, a.g.e.I, s. 127.

57 H. N. Paşa, a.g.e.II, s. 318; E. Uras'ın naklettiğine göre; S. Kaprielyan "Ermeni Bunalımı ve Tekrar Doğuşu" adlı eserinde İzmirliyan'ın faaliyetlerini şöyle göklere çıkarır: ...Öte yandan İstanbul Patriği İzmirliyan, aralıksız ve cesurca faaliyetler gösteriyordu. Patrik görülmemiş bir genel desteğe sahipti. Babıali'ye Ermenilerin durumlarını, heyecanlarını açıklayan bir muhtıra göndermiş ve ıslahatın uygulanması için acele edilmesini isteyerek, aksi takdirde Ermenilerin sorumlu olmayacaklarını bildirmişti. Kaprielyan bu muhtıranın padişahı kızdırdığını da söyler. Bkz. E. Uras, Tarihte Ermeniler..., s. 478.

58 Davut Kılıç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Ankara 2000, s. 217.

59 Ermeni Komitelerinin İhtilal..., s. 21.

Kudüs'e sürgün edilmiştir[60]. Aynı tarihten itibaren Ermenilerin Avrupa ve Amerika'ya kaçışları da başlamıştır.

6 Kasım 1896 tarihinde Ermeni Cemaati Umum Meclisinin aldığı kararla, Osmanlı Ermenilerinin yeni Patriği Ormanyan olmuştur. Bu karar 17 Kasım 1896 tarihinde Sultan II. Abdulhamid tarafından uygun görülerek tasdiklenmiştir.[61] Patriğin değiştirilmesi ve İzmirliyan'ın Kudüs'e gönderilmesi komitecilerin cesaretini kırmıştır. Çünkü yeni Patrik Ormanyan ruhani vazifesine tamamen sadık ve her türlü siyasi entrikalardan uzak bir şahsiyet olup, bütün kiliseleri komitecilerden temizlemiştir. Patriğin Ermeni toplumuna, hükümete karşı eskisi gibi sadakat ve hürmet telkin ettiği dönemin Zaptiye Nazırı olan Hüseyin Nazım Paşa hatıratında belirtmektedir.[62] Patrik Ormanyan, Osmanlı Hükümetine ve Ermenilere de güven vererek onların sadakatini kazanmaya çalışmıştır. Patriğin ricası üzerine sürgün edilmiş veya hapsedilmiş bütün Ermeniler, II. Abdülhamit tarafından çıkarılan bir afla serbest bırakılmıştır.[63]

Ormanyan Patriğin en değerli hizmetlerinden birisi de Padişah'ın bilgisi dahilinde 1903 yılında Avrupa'ya giderek, Avrupa Parlamentolarında Osmanlı Ermenileri adına konuşmalarında "...Osmanlı-Türk Devleti topraklarında hemen her şekilde mesut ve sakin bir hayat sürmekteyiz. Devlet-i Aliye ve haşmetli Padişahımız'ın "Tabâyı Sadıka" lakabı ile taltif buyurdukları bizler, yani Ermeni kulları hemen her şekilde devletimize bağlıyız. Binaenaleyh, bizleri bütün cihan rahat bıraksın!" demiştir. Ne var ki, Patriğin bu konuşmasından memnun kalmayan Avrupa devletleri bir an evvel onu koltuğundan kaldırma çarelerini aramaya başlamıştır. Zira "Ermeni Meselesinin" arkasındaki emperyalist devletler, Ermeni Patriği Ormanyan'ın kendi çıkarlarına ters düşen bir ruhani olduğunu anlamışlardır. Yeni Patriğin durumu biraz sakinleştirdiğini gören emperyalistler, 6 Ocak 1903 tarihinde tekrar düğmeye basarak "Aziz Doğuş Bayramı" ayininin yapıldığı esnada Erzurumlu Agop Gaçikyan adında bir Taşnak komitecisi tabancısını ateşleyerek sol omzundan Ormanyan'ı yaralamıştır.[64] Bu tür gözdağı ve baskılara pabuç bırakmayan Ormanyan uzun süre daha görevine devam etmiştir.

---

60 Ermeni Komitelerinin İhtilal..., s. 20 vd; Patrik kaymakamı ve patrikhane heyetleri tarafından yapılan müracaat üzerine İzmirliyan'ın Kudüs'e gidişi birkaç gün tehir edilmiş, fakat bazı Ermeni önde gelenleri ve Heyet-i Cismaniye tarafından, İzmirliyan'ın İstanbul'da ikamete devam etmesinin asayişin sağlanmasına mani olacağı bildirilmiş, bir an evvel İstanbul'dan çıkarılarak hususi bir vapur ile hemen Kudüs'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca İzmirliyan'la birlikte hareket eden Üsküdar vaizi Kirkoris Alaşçiyan ile eski patrik katibi Kelekyan, Galata Ermeni okulu müdürü Musedciyan, Ortaköy vaizi Vahram Malkoni, Beyoğlu vaizi ve eski patrik kaymakamı Himayak'ın İstanbul'dan sürgün edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bkz. R. Karacakaya, a.g.m., s. 389.

61 L. Dabağyan, a.g.e., s. 88.

62 H. N. Paşa, Hatıralarım, s. 283.

63 E. İlter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara 1999, s. 47 vd.

64 L. Dabağyan, Sultan Abdulhamid..., s. 89 vd.

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden bir müddet sonra komitecilerin isteği ile Patrik Ormanyan hakkında –Patrik, Katolikliği kilisemize sokmaya çalışıyor,[65] Padişah'ın jurnalcisi, hırsız patriklik makamına yakışmaz gibi- asılsız dedikodular çıkarılmıştır.[66] Daha fazla baskılara dayanamayan Ormanyan 16 Temmuz 1908 tarihinde Galata Kilisesinin meclis salonunda yapılan toplantıda Patriklik makamından istifa etmeye mecbur bırakılmıştır.[67] Patrik Ormanyan böyle zor dönemde yaklaşık oniki yıl büyük bir sağduyu ve özveriyle İstanbul Ermeni Patriği olarak görevini sürdürmüştür. Bu süre içerisinde olaylar biraz durulmuş, büyük hadiseler meydana gelmemiştir.

Meşrutiyetin ilanından (23 Temmuz 1908) sonra halktan gelen yoğun baskı sonucu genel af ilan edilmiş, bütün siyasi tutuklular serbest bırakılmıştır. Genel af sürgün ve siyasi mültecileri de kapsamıştır. II. Abdülhamid tarafından görevinden alınarak Kudüs'e sürgün edilen İzmirliyan da bu aftan yararlanarak, 13 Ağustos'ta İstanbul'a gelmiştir. Kudüs'ten dönen eski Patrik İzmirliyan'a, Türklerinde katıldığı büyük bir karşılama töreni yapılmıştır.[68] Bu dönemde komite faaliyetlerinde bir müddet duraklama olmuştur. Çıkarılan af sayesinde yıllarca Avrupa'da, Amerika'da dolaşmış bir takım insanlar, serbestçe Osmanlı Devletine girmeye başlamışlardır. 22 Ekim 1908 tarihinde ise,

65 Türkiye Ermenilerinin 76'cı Patriği olan Ormanyan 11 Şubat 1841 tarihinde İstanbul'da Ermeni Katolik bir ailenin evladı olarak doğmuştur. 1851-1863 yılları arasında İtalya'da yüksek ilahiyat tahsili görmüş ve papaz olarak takdis edilmiştir. 1879 yılına kadar Katolik kilisesine hizmet etmiştir. Gregoryen (Lusavoriçagan) Ermeni Kilisesine tabi olmaya karar vererek, beraberindeki 75 kişilik Katolik Ermeni ile Kumkapı Ermeni Patrikhanesinde 9 Kasım 1879 tarihinde Ermeni Lusavoriçagan Mezhebine geçmiş ve Ermeni Kilisesince takdis edilmiştir. Bkz. [L. Dabağyan, Türkiye Ermenileri Tarihi, s. 84 vd.] Ayrıca Ormanyan'ın daha geniş biyografisi için bkz. K. Pamukciyan, Biyografileriyle Ermenileri, s. 329 vd.

66 Patrik Ormanyan, Patrikhaneye 07 Aralık 1908 tarihinde bir dilekçe vererek aleyhinde yapılan suçlamaları reddetmiştir. Bununla da yetinmeyen patrik, hakkındaki iddiaları bir tahkikat yapılarak suçlamalar doğru bulunduğu takdirde evrakının adliyeye sevk edilmesini talep etmiştir. Bkz. R. Karacakaya, a.g.e., s. 52.

67 Osmanlı Ermenilerinin önemli patriklerinden biri olan Ormanyan, Sultan II. Abdulhamid tarafından "Birinci Derece Osmanlı Nişanı" ile taltif edilmiştir. 6 Kasım 1918 tarihinde misafir olarak kaldığı Nerses Ohanyan'ın evinde ölmüştür. Bkz. [L. P. Dabağyan, Türkiye Ermenileri..., s. 89] 1892 yılında Eçmiyazin Katoğikosu seçilen Hrimyan'ın 1907 yılının Kasım ayında ölmesi üzerine yeni bir Katoğikos seçimi için çalışmalara başlanmış, İstanbul Ermeni Patriği Ormanyan Efendinin Katoğikosluk seçiminin 1909 yılının Mayıs ayında yapılması yolundaki teklifi, Rus Hükümeti tarafından reddedilmiş, seçimin yürürlükteki usullere göre 1908 yılının Kasım ayında yapılacağı açıklanmıştır. Bu gelişmelerden sonra yeni Katoğikos'un kim olacağı yolunda kulis faaliyetleri başlatılmıştır. "Turşak" gazetesi tarafından yapılan bir toplantıda Eçmiyazin Katoğikosluğuna İstanbul Ermeni Patriği Ormanyan Efendinin, Osmanlı Hükümeti tarafından seçilmesi istendiği konuşulmuş, Osmanlı Hükümetinin itimadını kazanan Ormanyan'ın seçilmesine meydan vermemek için Kudüs'te sürgünde bulunan İzmirliyan'ın Katoğikos tayin edilmesi için gerekli çalışmaların yapılması istenmiştir. Bkz. R. Karacakaya, a.g.m., s. 392.

68 R. Karacakaya, a.g.m., s. 390.

Ormanyan'dan boşalan Patriklik makamına İzmirliyan tekrar getirilmiştir.[69] Yapılan bu seçimde Kumkapı Patrikhane Kilise'si kapısına patriklik seçiminde İzmirliyan'ın dışında bir kimseye oy verilmemesi aksi takdirde itilaf edileceğini belirten bir yazı asılmıştır.[70] Böylece Patrik İzmirliyan, ikinci kez İstanbul Ermeni Patriği olmuştur.[71]

Meşrutiyetin ilanıyla Hükümetle sıcak bir ilişki içerisinde olan komiteler, ilk günlerin heyecanı geçtikten sonra ortamın gevşekliğinden istifade ederek, tekrar eski faaliyetlerine başlamışlardır. Hınçak ve Taşnak komiteleri bir taraftan mensuplarını silahlandırırken diğer taraftan da Patrikhaneye, kiliselere ve diğer kuruluşlara tekrar el atmışlardır. Milletvekili, Patrik ve murahhasaların seçiminde kendi mensuplarını seçtirme gayretine girmişlerdir. Etkilerini Ermeni toplumu arasında yeniden güçlendirmek için kiliseleri, toplantı, konferans ve miting yeri olarak kullanmaya başlamışlardır. Komiteciler eski hatıraları canlandırarak, Ermeni bayrakları, geçmiş Ermeni hükümdarlarının resimleri, ihtilal ve isyana teşvik eden eserler, marşlar, milli şiirler, milli oyunlar ortaya koymuşlardır.[72] Ermeni toplumu üzerinde kesin hakimiyeti sağlamak için komiteciler, her şeyden önce Patrikhane ve Murahhasaaneleri bir daha ele geçirme gayretine girmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak Ermeni Meclis-i Umumi-i Millisi siyasi entrikalar merkezi durumuna tekrar gelmiştir.[73] İkinci kez böyle bir durumun yaşanması Ermeni toplumu arasında siyasi olgunluğun yeterince gelişmediğinin önemli bir göstergesidir.

Ermeni komitecilerin eylemleri, Ermeni Kilisesiyle bağlantıları sayesinde çok geniş ölçüde yayılma alanı bulmuştur. Bir kurum olarak Ermeni Kilisesinin etki alanı sınırın öbür yanına da tesir etmiştir. Çünkü iki kilisenin (Eçmiyazin Kilisesi-İstanbul Ermeni Patrikliği) etki ettiği alan birbiriyle içicedir. Din görevlileri, piskoposlar ve düşünceler bu iki kilisenin yetki bölgeleri arasında bir taraftan diğerine serbestçe geçmiştir. Kurumların bu geniş imkanlarını kullanan ayaklanmacı din adamları, Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki yandaşlarıyla ve Rus hükümetiyle olan ilişkilerini kolayca sürdürmüşlerdir[74].

Sonuç olarak, Nizamnamenin verdiği bir takım hak ve yetkilere dayanarak, Patrikhane ve diğer kurumların yönetimine seçilen genç kadro, toplumunu esenliğe götürmek yerine komitecilerle birlikte hareket eden bir takım ruhani liderler öncülüğünde, ihtilal hareketlerine katılmak istemeyen ruhanilerin ve Ermeni toplumuna mensup diğer mes-

---

69 L. P. Dabağyan, Türkiye Ermenileri..., s. 88; başka bir kaynakta da İzmirliyan'ın, 07 Kasım 1908 tarihinde Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Umumisi'nin 5. toplantısında patrikliğe seçildiği bildirilmektedir. Bkz. [R. Karacakaya, a.g.e., s. 49.] Ayrıca, Patrikliğin boşalması ve Patrik seçiminde izlenecek prosedür için bkz. A. Şafak, a.g.m., s. 194.

70 R. Karacakaya, a.g.e., s. 50.

71 R. Karacakaya, a.g.e., s. 53.

72 E. Uras, a.g.e., s. 571 vd.

73 Ermeni Komitelerinin İhtilal..., s. 58.

74 J. McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, (nşr. B. Umar), İstanbul 1998, s. 27.

lek sahiplerinin, öldürülmesinde hiç tereddüt etmemiştir. Bu durum Ermeniler arasında siyasi bir çatışmanın yaşanmasına neden olduğu gibi, İstanbul Ermeni Patrikhanesine bağlı kurum ve kuruluşlara terörün girmesine de sebep olmuştur. Komiteciler bu konuda o kadar ileri gitmişlerdir ki, kendi ahalisini öldürdükleri gibi onların rahat hayatlarını büyük bir kargaşaya iterek, Osmanlı Devletiyle de çatışmaya sokmaktan kaçınmamışlardır. Komitecilerin bu tutum ve davranışları Osmanlı Ermenilerini acı bir sona götürmüştür.